

A CIGÁNYSÁG PARLAMENTI KÉPVISELETE 2014 ÉS 2022 KÖZÖTT – JAVASLATOK A JÖVŐRE NÉZVE

MÓRÉ SÁNDOR

habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

Absztrakt

A tanulmány célja a cigányság parlamenti képviseletének bemutatása a roma nemzetiségi szószóló és a Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága tevékenységén keresztül. A valóban hatékony képviseleti intézményrendszer kialakítását és működését nehezíti, hogy egyes nemzetiségek között óriási létszámbeli különbségek vannak, ráadásul a legnagyobb lélekszámú nemzetiségi közösség kisebbségi minőségén túl, a mélyszegénységhez tartozó társadalmi réteg legnagyobb részét képezi arányait tekintve. Így az a fajta érdekképviselet, amire nekik igazán szükségük van, nem feltétlenül korrelál azzal, ami a többi nemzetiség esetében számít irányadónak. A roma nemzetiség hatékony érdekképviselete szempontjából elengedhetetlen, hogy magas szintű együttműködés valósuljon meg a Nemzetiségi Bizottság és az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetsége között a jogalkotáshoz kapcsolódó céljaik finomhangolása tekintetében.

Kulcsszavak: Roma nemzetiség, Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága, nemzetiségi szószólók, nemzetiségi képviselő, jogalkotás, parlamenti felszólalás

PARLIAMENTARY REPRESENTATION OF THE ROMA MINORITY BETWEEN 2014 AND
2022 - PROPOSALS FOR THE FUTURE

Abstract

The aim of the study is to present the representation of the Roma minority in the Parliament through the activities of the Roma Nationality Advocate and the Committee of Nationalities of Hungary. It hampers the establishment of truly effective institutions that there are significant differences between the given national minorities, and that the largest nationality community, which is a minority, also contains majority of the social group which is the poorest in the country. The type of interest representation they need is

not necessarily the same as in case of other national minorities. For the efficient representation of the interests of Roma minorities, the high-level cooperation between the Committee of Nationalities and the Association of National Self-Governments of the Nationalities is essential for fine-tuning their objectives related to legislation.

Keywords: Roma nationality, Committee of Nationalities of Hungary, nationality advocates, nationality MP, legislation, parliamentary speech

1. A parlamenti képviselő jogi kategóriái

Először is nézzük meg, hogy milyen jogi kategóriákat, csoportokat takar a cím, vagyis a cigány nemzetiség parlamenti képviselője, az Országgyűlés munkájában való részvétele.

1. *Nemzetiségi képviselő:* a korábbi parlamenti ciklusban először volt, és jelenleg is van egy nemzetiségi képviselő, aki a német közösséghez tartozik.¹ A korábbi választások eredményeit és a nemzetiségi közösségek lélekszámát figyelembe véve még egy nemzetiségnek, a roma közösségnek van reális esélye arra, hogy nemzetiségi képviselőt juttasson a parlamentbe.²
2. *Nemzetiségi szószóló:* ő nem képviselő, de nemzetiségi érdekképviselőt lát el a parlamentben.³ A nemzetiségi szószólókra vonatkozó szabályozás

1 A nemzetközi jogforrásokban mindössze a közügyekben való részvételnek egy lehetséges módjaként jelenik meg a nemzetiségek parlamenti képviselője, amely az adott nemzetiség demográfiai és településszerkezeti sajátosságainak függvényében alkalmazható vagy éppen nem. A nemzetközi szervezetek tehát – 2012-t megelőzően – nem marasztalhatták el Magyarországot a kisebbségek országgyűlési képviselőjének hiánya miatt arra hivatkozva, hogy az nem felelt volna meg valamely nemzetközi elvárásnak (e tekintetben ilyen általános gyakorlatról nem is beszélhetünk), azonban az önkötelezés betartásának elmaradását számon kérhették. Lásd részletesen: Kovács Péter: A kisebbségek parlamenti képviselője – nemzetközi kitekintésben. *Kisebbségkutatás*, 2014/1, 15–29. http://epa.oszk.hu/00400/00462/00070/pdf/EPA00462_kisebbségkutatás_2014_1_015-029.pdf (2023. 03. 10.).

2 A 2014. évi választásokon 22 022 szavazat eredményezhetett volna egy kedvezményes mandátumot az egyes nemzetiségi listáknak – ezt a szavazatszámot azonban egyetlen nemzetiségnek sem sikerült elérnie. A 2018-as parlamenti választásokon az egyes nemzetiségi listáknak 23 831, 2022-ben pedig 23 074 szavazat eredményezett kedvezményes mandátumot – ezeket a szavazatszámokat csak a német nemzetiségnek sikerült elérnie. A 13 regisztrált nemzetiségből 9 nemzetiség listája 1 000 szavazatot sem ért el. A nemzetiségek túlnyomó többsége még akkor sem tudta volna elérni a kedvezményes kvóta szerinti szavazatszámot, ha minden választójogosultsággal rendelkező tag felvételét kérte volna a nemzetiségi választói jegyzékbe és a nemzetiségi listára szavazott volna.

3 A mentelmi joggal rendelkező nemzetiségi szószóló nem rendelkezik „rendes” képviselői

bevezetését követő első ciklusban 13, utána 12 szószóló volt (csökkent eggyel a létszámuk, mivel lett egy nemzetiségi képviselő is), jelenleg pedig 11 szószóló van.⁴ A cigány közösségnek nem sikerült a nemzetiségi listaállítást, így ebben a ciklusban nincs szószólója.⁵

3. *Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága* (a továbbiakban: Bizottság): a nemzetiségi képviselő és a szószólók országgyűlési munkájának fő terepe. Mint ahogy a későbbiekben látni fogjuk, a Bizottságon keresztül lehet leginkább befolyásolni a törvényhozást.
4. *Parlamenti képviselő*, aki valamelyik nemzetiségnek tagja, de politikai párt jelöltjeként szerzett mandátumot. Magyarországon az elmúlt ciklusok mindegyikében voltak roma nemzetiségű tagjai a parlamentnek.

2. A hatás vizsgálatának és mérésének módszertana

A fenti kategóriák tekintetében alapkérdés, hogy az ott szereplő képviselők vagy szószólók tudtak-e érdemi hatással lenni a parlamenti döntéshozatalra oly módon, hogy az a nemzetiségek számára kedvezőbb legyen. E hatás vizs-

státusszal: nem gyakorolhatja a legfőbb képviselői jogosultságot, azaz nem rendelkezik szavazati joggal az Országgyűlés ülésein, valamint csak akkor szólalhat fel plenáris ülésen a házszabályi rendelkezések szerint, ha a napirendi pont a nemzetiségek jogait, érdekeit érinti. A szószólók fontos jogosultsága, hogy törvényjavaslat benyújtására jogosultak az erre a célra kialakított Nemzetiségi Bizottságon keresztül, melynek munkájában részt vesznek és azon belül szavazati joggal rendelkeznek. Továbbá a szószóló kérdést intézhet a Kormányhoz és a Kormány tagjához, az alapvető jogok biztosához, az Állami Számvevőszék elnökéhez és a legfőbb ügyészhez a feladatkörükbe tartozó, a nemzetiségek érdekeit, jogait érintő ügyben. A szószóló anyanyelvén is felszólalhat a parlamentben és irományt nyújthat be.

- 4 A nemzetiségi listát állító, de azon mandátumot nem szerző nemzetiség szószólót küldhet az Országgyűlésbe. A nemzetiségi szószóló a nemzetiségi listán első helyen szereplő jelölt lesz. A szószóló a nemzetiségi listára leadott szavazatok számától függetlenül nyeri el megbízatását, ehhez tehát egyetlen érvényes szavazat is elegendő, amelyet a jelölt akár saját magára is leadhat; a listára leadott szavazatok száma csak a kedvezményes országgyűlési mandátum megszerzése tekintetében releváns. Lásd: SZABÓ Zsolt: *A nemzetiségi szószólók*. In: KARSAI József (szerk.): *A képviselők és a nemzetiségi szószólók jogállása és javadalmazása: 2014–2018-as ciklus*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2014, 49–52.
- 5 Az Országos Roma Önkormányzat Közgyűlése – a 2021. november eleji listaállításról szóló első döntését követően – az elhúzódozó, jogértelmezési vitáktól és személyes konfliktusoktól sem mentes folyamat végére nem tudott nemzetiségi listát állítani. A roma nemzetiségi listaállítást megghiúsulásának körülményeit, illetve a nemzetiségi listaállításhoz kapcsolódó szabályozás bemutatását és értékelését lásd: Kiss Balázs: *A nemzetiségek országgyűlési jelenlétének választójogi kérdései és részvételének jellemzői a 2022. évi országgyűlési választásokon I–II. Közjogi Szemle, 2022/2, 60–74; Közjogi Szemle, 2022/3, 75–93.*

gálatának és mérésének módszertana nehezen ragadható meg, de éppen ez teszi érdekessé a különféle megközelítéseket.

Felvetődik a kérdés, hogy az Országgyűlésben többször felszólaló nemzetiségi képviselő, szószóló vajon „jobban” hat, „nagyobb” hatással bír a törvényhozásra, mint a ritkábban felszólaló? Ugyanez a kérdés feltehető a hosszabban vagy rövidebben felszólaló tekintetében.

Álláspontom szerint az érintettek parlamenti plénum előtti felszólalása – még ha ez csak szimbolikus gesztusnak is tűnik, hisz a szószólók nem szavaznak – óriási jelentőséggel bír. Egyébként a szimbolikus gesztusoknak nagy hatása van a nemzetiségi politikában: például, ha egy cigány ember azt látja, hogy a nemzetiségi szószólója a parlamentben felszólal, és ezt még a cigány nyelv valamelyik dialektusában is teszi, annak önmagában hatása van. A hatás tekintetében persze a felszólalás tartalmának is nagy szerepe van.

Lehet minden egyes csoport hatékonyságát külön-külön vizsgálni és értékelni annak ellenére, hogy ezen csoportok tevékenysége összefügg, legalább is együttműködést feltételez. Bár nem nevezem kakukktojásnak a negyedik csoportot, az ebben a pontban megjelenített politikai reprezentáció nyilván nem azonosítható a sajátos nemzetiségi érdekek törvényhozásban való intézményesített megjelenésével. Együttműködés azonban kialakulhat a Bizottsággal, ami növelheti a nemzetiségek befolyását a parlamentben.

A Bizottság ennek a kooperációnak a színtere, és véleményem szerint a hatás vizsgálata ezen a szerven keresztül fogható meg leginkább. A törvényjavaslatokat túlnyomórészt a Kormány nyújtja be, s azokat a törvényhozás rendre megszavazza. És ha a törvénytervezetek hosszú előkészítése „elmegy” a szavazati joggal nem rendelkező szószólók mellett, akkor felvetődik a kérdés, hogy vajon statisztaszerepben vannak-e a szószólók? Vajon a Kormány által benyújtott indítványok (és egyéni indítványok) rendre történő parlamenti megszavazása milyen szerepbe kényszeríti a szószólókat?

A Bizottság intézményén keresztül lehet tehát leginkább befolyásolni a törvényhozást a szerteágazó érdekképviseleti folyamatokban.⁶ A Bizottság a nemzetiségek érdekeit, jogait érintően az Országgyűlés kezdeményező, javaslattevő, véleményező és a kormányzati munka ellenőrzésében közreműködő szerve, amely állást foglal a Kormánynak a nemzetiségek helyzetéről készített

6 Ezt a megközelítést alkalmazom a *Regio* folyóiratban megjelent tanulmányomban: MÓRÉ Sándor: Érdemi befolyás vagy statisztaszerep? A Magyarországi Nemzetiségek Bizottsága az Országgyűlésben (2018–2022). *Regio*, 2022/3, 110–126. <https://regio.tk.hu/wp-content/uploads/regio-2022-3-06-more-110-126.pdf> (2023. 03. 10.).

beszámolójáról, valamint az alapvető jogok biztosának éves beszámolójáról.⁷ A nemzetiségi képviselő és a szószólók parlamenti felszólalásainak többsége a Bizottság véleményének az ismertetésére vonatkozik.

3. A nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítás kérdése

Erről a témáról bővebben – a vonatkozó szabályozás bevezetését követően – Pap András László előadásában hallottam.⁸ A nemzetiségi szószólók és a Bizottság tevékenységére vonatkozó szabályozás egyik neuralgikus pontja a nemzetiségi ügyek technikai meghatározása, amelyre egyébként szükség van, mert az ilyen kérdésekben valóban kell valamiféle szabályt hozni, ugyanakkor könnyen belefuthatunk a paternalizmus csapdájába, vagyis a Házbizottság, a többségi elnök megmondja, hogy az adott kérdésben van-e nemzetiségi relevancia vagy sem. Ez egy bonyolult kérdés, amelyet az Országos Nemzetiségi Önkormányzatok Szövetségének (a továbbiakban: ONÖSZ) bevonásával lehetne (elfogadhatóan) megoldani.

A parlamenti képviselet általánosan a nemzet sorsát érintő kérdésekről szól, és ezen belül nem egyszerű megmondani, hogy melyek a nemzetiségsemleges vagy a nemzetiségeket (legalább közvetve) érintő kérdések. Továbbá az eseti döntés függvénye mindenképpen magában hordozza a jogbizonytalanságot, ezért pontosítani kellene, hogy egy adott témakörnek van-e nemzetiségi vonatkozása, vagy sem.

A korábban említett négy csoport közül az első és az utolsó csoportot nem érinti a nemzetiségi napirendi ponttá nyilvánítás kérdése: a nemzetiségi képviselő és a képviselő valamennyi érdek mentén eljárhat, őket nem korlátozza nemzetiségek érdekeit, jogait érintő szabályozás. E két csoport tekintetében hangsúlyozzuk, hogy a képviselői jogállása egy entitás, amelyet képviselet-elméleti szempontból nem lehet megbontani a nemzetiségi relevancia mentén.⁹

7 A Bizottság funkcióit az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény 22. § (1) és (2) bekezdései határozzák meg.

8 PAP András László: *Választások után – a nemzetiségi képviselet kérdései Magyarországon*. Előadás a Magyar Alkotmányjogászok Egyesületének tudományos ülésén, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. november 24.

9 Az Alkotmánybíróság a 27/1998. (VI. 16.) AB határozatában kimondta, hogy „[a] szabad mandátum [e] jellemzői abban is kifejeződnek, hogy a képviselők jogállása egyenlő, azaz [...] jogaik és kötelességeik azonosak. A képviselői feladat ellátásához szükséges jogok és szervezeti feltételek tekintetében nem lehet a képviselők között aszerint különbséget tenni, hogy milyen módon nyerték el mandátumukat.” Lásd részletesen: FARKAS György

A nemzetiségi érdekképviselő a kultúra, a művelődés, az oktatás és a hagyományőrzés területeihez kapcsolódik, de ezeken felül a romákat érintik a szociális, egészségügyi és foglalkoztatási területek is. Teljesen világos, hogy a romák esetében a kulturális autonómia, a nemzetiségi érdekképviselő nem elegendő, mivel az nem oldja meg a jelentősebb problémákat. A nélkülözésen és a társadalmi kirekesztésen kívül különösen sebezhetővé teszi a romákat az anyaország hiánya: ők nem élvezik azt a fajta védelmet és támogatást, amelyekkel más, Magyarországon tartózkodó nemzetiségek számolhatnak (e tekintetben további kivételt képez a ruszin nemzetiség is, amely szintén nem rendelkezik anyaországi háttérrel). A roma közösség helyzete tehát sok szempontból különbözik az országunkban élő többi nemzetiségétől, ezért a jogpolitika kellően differenciáltan kell tekintsen az egyes társadalmi csoportokra, illetve a szükségesség és arányosság elvének a figyelembevételével kell beavatkozzon, elősegítve a társadalmi integrációt.

A jelenlegi Bizottság munkájának vizsgálata során is fontos kérdés lehet, hogy a Bizottság érdekképviselői tevékenységében hogyan és milyen gyakran jelennek meg a roma-specifikus kérdések, különösen most, hogy nincs roma szószóló a Bizottságban.

A korábbi tanulmányaimban összegyűjtöttem, hogy hány nemzetiségi napirendi pont volt a két szóban forgó parlamenti ciklusban,¹⁰ de további kutatásoknak azt is tisztázni lehetne, hogy hány nem nemzetiségi napirendi pont volt, és amennyire megítélhető, helyes-e, hogy azok nem voltak azok.

4. A parlamenti felszólalások száma és időtartama. A roma szószóló felszólalásainak tárgya

A nemzetiségi szószólók parlamenti felszólalásának többsége a Bizottság véleményének ismertetéséhez kapcsolódott, azonban előfordult kérdés, napirend előtti és utáni felszólalás is.¹¹

Tamás: A nemzetiségek parlamenti képviseletének fogalma, különös tekintettel a szabad mandátum elvére. *Glossa Iuridica*, 2019/1–2, 189–190. https://ajk.kre.hu/images/doc2021/glossa/2019VI12/farkas_gyorgy_tamas_a_nemzetisegek_parlament_i_kepviseletenek_fogalma_kulonos_tekintettel_a_szabad_mandatum_elvere.pdf (2023. 02. 28.).

10 MÓRÉ (2022) i. m. 110–126; MÓRÉ Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviselőik, jogvédelmük*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020; MÓRÉ Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle*, 2016/2, 30–51. <https://parlamentiszemle.hu/wp-content/uploads/2017/09/parlamentiszemle-parlamentiszemle-20162-lapszam-2016-02-02cikk.pdf> (2023. 02. 28.).

11 A nemzetiségi képviselő esetében: előadói válasz, előterjesztői nyitóbeszéd.

A CIGÁNYSÁG PARLAMENTI KÉPVISELETE 2014 ÉS 2022 KÖZÖTT ...

A két táblázat a nemzetiségi képviselő és a szószólók parlamenti felszólalásainak számát és időtartamát tartalmazza parlamenti ciklusokra lebontva (perc:másodperc, egy órát meghaladó időtartam esetén óra:perc:másodperc) kiemelve a roma szószóló adatait. A szereplők közötti sorrendet a felszólalásuk száma alapján állítottam össze, azonos számú felszólalások esetén figyelembe vettem a felszólalások időtartamát.

1. táblázat: *A nemzetiségi szószólók parlamenti felszólalásai a 2014–2018-as parlamenti ciklusban*

Nemzetiségi szószóló	2014/II		2015		2016		2017		2018/I		Összesen	
Ritter Imre (német)	7	54:34	19	2:26:59	13	2:00:11	16	2:43:57	–	–	55	8:05:41
Fuzik János (szlovák)	3	27:25	9	1:14:10	2	13:59	8	1:09:53	–	–	22	3:05:27
Varga Szimeon (bolgár)	2	12:43	9	41:12	3	18:58	4	13:11	–	–	18	1:26:04
Alexov Lyubomir (szerb)	1	9:14	5	44:10	7	51:52	8	53:24	1	5:33	22	2:44:13
Kissné Köles Erika (szlovén)	3	25:24	4	28:32	5	34:51	7	46:03	–	–	19	2:14:50
Turgyán Tamás (örmény)	–	–	4	20:13	3	21:32	2	10:43	–	–	9	52:28
Giricz Vera (ruszin)	–	–	2	21:37	3	18:15	–	–	–	–	5	39:52
Hepp Mihály (horvát)	–	–	3	15:51	–	–	–	–	–	–	3	15:51
Csúcs Lászlóné (lengyel)	1	8:06	–	–	3	13:16	–	–	–	–	4	21:22
Koranisz Laokratisz (görög)	–	–	2	6:28	–	–	–	–	–	–	2	6:28
Hartyányi Jaroslava (ukrán)	–	–	1	5:13	1	5:39	3	14:21	–	–	5	25:13
Farkas Félix (roma)	1	1:55	–	–	–	–	2	7:01	–	–	3	8:56
Kreszta Traján (román)		–	–	–	–	–	2	23:39	–	–	2	23:39
Összesen	18	2:19:21	58	6:44:25	40	4:58:33	52	6:42:12	1	5:33	169	20:50:04

Forrás: saját szerkesztés az Országgyűlés honlapján található adatok alapján.

2. táblázat: A nemzetiségi képviselő és a szószólók parlamenti felszólalásai a 2018–2022-es parlamenti ciklusban

Nemzetiségi képviselő/ szószóló	2018/II		2019		2020		2021		2022/I		Összesen	
	11	1:53:33	17	2:49:48	15	2:53:55	31	4:38:16	–	–	74	12:15:32
Ritter Imre (német)	11	1:53:33	17	2:49:48	15	2:53:55	31	4:38:16	–	–	74	12:15:32
Varga Szimeon (bolgár)	10	52:57	2	6:28	7	30:40	9	35:48	2	8:04	30	2:13:57
Farkas Félix (roma)	7	33:44	6	28:31	7	31:53	6	37:21	–	–	26	2:11:29
Kissné Köles Erika (szlovén)	5	39:08	2	9:26	6	57:25	5	32:10	–	–	18	2:18:09
Paulik Antal (szlovák)	1	5:11	6	42:36	2	10:42	8	55:22	–	–	17	1:53:51
Alexov Lyubomir (szerb)	2	11:32	5	37:01	4	40:05	3	17:31	–	–	14	1:46:09
Szolga József (horvát)	–	–	1	9:43	2	15:48	7	54:01	1	5:21	11	1:24:53
Rónayné Siba Ewa Maria (lengyel)	4	25:47	1	15:23			1	4:57	–	–	6	46:07
Szuperák Brigitta (ukrán)	–	–	–	–	4	26:33	2	17:46	–	–	6	44:19
Giricz Vera (ruszin)	–	–			1	15:27	2	13:48	–	–	3	29:15
Kreszta Traján (román)	–	–	–	–	–	–	2	19:21	–	–	2	19:21
Sianos Tamás (görög)	–	–	–	–	–	–	1	4:26	–	–	1	4:26
Serkisian Szeván Simon (örmény)	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Összesen	40	4:41:52	40	5:18:56	48	6:42:28	77	9:30:47	3	13:25	208	26:20:28

Forrás: saját szerkesztés az Országgyűlés honlapján található adatok alapján.

Az első ciklusban összesen három (8:56 időtartamban) a következőben pedig már huszonhat (2:11:29 időtartamban) felszólalása volt a roma szószólónak.¹² Első felszólalása a 2015. évi központi költségvetésről szóló törvényjavaslathoz kapcsolódott, utána volt egy napirend utáni felszólalás a közoktatás aktuális

¹² A nemzetiségi képviselő és a szószólók indítványai, felszólalásaik szövege és hanganyaga,

helyzetéről és egy, a Jobbik képviselőinek napvilágra került megnyilvánulásairól.

A második ciklusban a nemzetiségi szószólók közül a roma szószóló nevéhez fűződik a legtöbb – összesen kilenc – napirend előtti felszólalás:

- „A Roma Bátorság és Ifjúság Napja”, „Emlékezés”, „Megemlékezés a roma ellenállásról a Roma Bátorság és Ifjúság Napján” c. napirend előtti felszólalások a roma holokauszthoz fűződtek;
- „A cigányokról” – a Jobbik politikusainak rasszista kijelentéseihez, illetve a szerencsi időközi választás témájához kapcsolódott. Egy másik – cím nélküli – felszólalás is a Jobbik politikusainak cigányellenes kijelentéseit érintette;
- „Megemlékezés a roma gyilkosságsorozat áldozatairól” – a 2008-2009-es romaellenes bűncselekményekhez kötődött. Egy másik – cím nélküli – felszólalás is ezt a témát érintette, és többek között kiemelte: „[a] bűncselekmények súlya kötelez, kötelez bennünket a megemlékezésre [...], hogy soha többé ne fordulhasson elő ilyen tragédia!”;
- „A roma kultúráról” – a cigányzenét ért sérelmekhez kapcsolódott, továbbá megemlékezett Vajda Gyula hegedűművész haláláról;
- „Opre Roma” – a roma kultúra világnapjához fűződött.

A ciklus során hat napirend utáni felszólalás is elhangzott Farkas Félix szájából:

- „Veszélyhelyzetben” c. felszólalás a romák gazdasági megsegítésével kapcsolatosan a koronavírus-járvány miatti veszélyhelyzet idején;
- „Éket akarnak verni magyarok és romák közé” – Szentandrassy István Kosuth-díjas roma festőművész haláláról, továbbá „egyes ellenzéki pártok által szított” roma-magyar ellentétekről szólt, ideértve a gyöngyöspatai helyzetet;
- „A törökszentmiklói esetről” – a Mi Hazánk Mozgalom törökszentmiklói, rendért folytatott demonstrációjához fűződött;
- „A Magyarországon élő roma nemzetiség valódi védelme a Sargentini-jelentésben foglaltakkal szemben”;
- „Nemzetiségek védelme határon innen és túl” – a lemergi romák elleni pogromhoz és a nemzetiségek magyarországi védelméhez kapcsolódott.
- „Roma zenészek foglalkoztatása” – a szószóló gratulált Mága Zoltán a

valamint a bizottsági ülések jegyzőkönyvei szabadon hozzáférhetők az Országgyűlés honlapján: <https://www.parlament.hu/web/magyarorszagi-nemzetisegek-bizottsaga/a-bizottsag-jelenlegi-tagjai> (2023. 02. 20.). Ebben a ciklusban elérhetővé váltak a már leköszönt szószólók adatai is: <https://www.parlament.hu/web/guest/szoszolok-ciklusonkenti-adatai> (2023. 02. 20.).

Magyar Érdemrend Tisztikeresztjének polgári tagozatával való kitüntetéséhez, továbbá beszélt a cigány zene helyzetéről.

A roma szószóló öt alkalommal ismertette a Bizottság véleményét:

- kétszer *Az adatváltozás-kezelési szolgáltatás bevezetésével, továbbá az állampolgárok adminisztratív terheinek csökkentésével összefüggő egyes törvények módosításáról* szóló javaslat,
- kétszer a *Magyarország 2020. évi központi költségvetéséről* szóló törvényjavaslat,
- egyszer a *Magyarország területén élő nemzetiségek helyzetéről (2015. február – 2017. február)* szóló beszámoló esetében.

A roma szószólónak egy *kétperces felszólalása is volt a Magyarország területén élő nemzetiségek helyzetéről (2015. február – 2017. február)* szóló beszámoló általános vitájának lefolytatása során.

Felszólalt a *2021. évi népszámlálásról szóló törvényjavaslat* általános vitájának lefolytatása, illetve a bizottsági jelentések és az összegző módosító javaslat vitája során is.

A mindössze három szószólói kérdés¹³ közül egyet Farkas Félix tett fel: *Törvényes volt-e a Sargentini-jelentés elfogadása?* A kérdés címzettje az igazságügyi miniszter volt.¹⁴

A nemzetiségi képviselő és a szószóló anyanyelvén is felszólalhat a parlamentben és irományt nyújthat be.¹⁵ Ez egy fontos szimbolikus gesztus, még akkor is, ha a nemzetiségi nyelven benyújtott dokumentumot magyarul fogják megtárgyalni. Eddig egyetlen nemzetiségi nyelvű iromány sem került benyújtásra, a plenáris ülésen viszont megszokottá vált, hogy a szószólók fel-

13 Az interpelláció lehetőségét a törvény kizárja, mivel ez az Országgyűlés és a Kormány közti bizalmi viszony egyik kifejező eszköze is, ebből kifolyólag inkább politikai, mint jogi természetű. E bizalmi viszonyoknak nem alanyai a nemzetiségi szószólók. [ERDŐS Csaba: *Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviseletével kapcsolatban*. Quot Capita Tot Sententiae, Győr, Batthyány Lajos Szakkollégium, 2013. 270. <http://blszk.sze.hu/images/Dokumentumok/kiadv%C3%A1nyok/tanulm%C3%A1nyk%C3%B6tet/2013/erd%C5%91s.pdf> (2023. 02. 19.)].

14 A nemzetiségi képviselő és a nemzetiségi szószólók munkájának tartalmi szempontú elemzését lásd: M. BALÁZS Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3, 231–259; KÁLLAI Péter: Képvisel-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6, 1–46.

15 Az Országgyűlésről szóló 2012. évi XXXVI. törvény 38/B. § (2) bek.

szólalásukkor anyanyelvükön köszöntik a parlamentet – ezt maguk magyarra fordítják –, illetve felszólalásuk végén is elhangzik egy-egy elköszönő formula.

A nemzetiséghez tartozó képviselő és a nemzetiségi képviselő az alakuló ülésen – a képviselői eskütételt követően – nemzetiségi nyelvén tesz esküt, jegyzői előolvasás nélkül.¹⁶

A romák és az örmények esetében a magyar is nemzetiségi nyelvnek minősül. A vizsgált időszakban az örmény szószólónak nem volt felszólalása, a roma szószóló pedig egyszer – a roma kultúra világnapján – köszöntötte (az egyik) cigány nyelven a Tisztelt Házat.

5. Lehetséges megoldási irányok és javaslatok

Az elmúlt időszakban szinte mindenkinek felkeltette a figyelmét, hogy a legnagyobb magyarországi nemzetiségnek, a roma közösségnek nemhogy nemzetiségi képviselője, jelenleg még nemzetiségi szószólója sincsen. Több korábbi tanulmányomban is kifejtettem, hogy a jelenlegi egykamarás rendszerben miért nem tartom indokoltnak a nemzetiségek kedvezményes parlamenti mandátumszerzését.¹⁷ Ehelyett a nemzetiségi szószólói intézmény irányába javaslom fejleszteni a jelenlegi szabályozást.

A szakirodalomban találkozunk olyan választójogi szabályozással kapcsolatos *de lege ferenda* javaslattal, amely alapján a nemzetiségi névjegyzékben regisztrált polgárok eldönthetnék a nemzetiségi listán a jelöltek sorrendjét, úgy hogy egy x-et az adott név elé tesznek.¹⁸ Ezzel a módosítással valóban közvetlenebb módon valósulna meg a nép véleményének szabad kifejezése a nemzetiségi képviselők megválasztása során, de vajon ez a megoldás nem vetne-e fel mégis legitimációs problémát az adott nemzetiségen kívül vagy akár azon belül is. A legutóbbi parlamenti választáson a német nemzetiségi képviselő 24 630 szavazatot szerzett, ez a szám osztódna minimum háromfele, mivel a nemzetiségi listán legalább három jelöltnek kell szerepelnie.¹⁹

16 Egyes házzsabályi rendelkezésekről szóló 10/2014. (II. 24.) OGY határozat 10. § (3) bek.

17 MÓRÉ (2020) i. m. 59–62; MÓRÉ (2016) i. m. 30–51; MÓRÉ Sándor: *Újból a kétkamarás parlamentről mint intézményes megoldásról*. In: CHRONOWSKI Nóra – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán – SMUK Péter – SZABÓ Zsolt (szerk.): *A szabadságszerető embernek: Liber Amicorum István Kukorelli*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017, 685–694.

18 FARKAS György Tamás: *A választási rendszer egy speciális ága – a kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozó választójogi szabályozás Magyarországon és külföldön* (doktori disszertáció). Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2022, 355–356. Farkas_Gyorgy_disszertacio.pdf (kre.hu) (2023. 02. 18.).

19 Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény 9. § (4) bek.

Természetesen ezek a preferenciális szavazatok összeadódnának a listán, de a kérdés vizsgálata további kutatásokat igényelhet.

Sérülhet a választás titkosságához való jog is az egyetlen listára szavazás lehetősége miatt.²⁰ A szavazás titkosságának biztosítása szempontjából megoldandó feladatot teremt az a körülmény is, hogy – a Magyarországon élő nemzetiségi közösségek létszámából, valamint földrajzi elhelyezkedésükből fakadóan – az egyes szavazóköriben igen alacsony a nemzetiségi névjegyzékbe vett választópolgárok száma, sőt az is megtörténhet, hogy egy szavazóköriben mindössze egyetlen választópolgár adja le a szavazatát nemzetiségi listára.

Néhányan valószínűleg hallották már azt a kissé cinikus megjegyzést, hogy a romák saját maguknak köszönhetik, hogy nincs szószólójuk, de véleményem szerint a jogalkotó is módosíthatná a vonatkozó választójogi szabályokat a három korábbi országgyűlési választás tapasztalatai és az Emberi Jogok Európai Bírósága döntése²¹ alapján. A nemzetiségi szószólók megválasztását szerintem szükségtelen az országgyűlési választás rendszerébe integrálni, ha már van egy ilyen alkotmányjogi, közigazgatási jogi kuriózumnak számító nemzetiségi önkormányzati rendszerünk, lehetne alkalmazni azt a megoldást is, mely alapján szószólói jogosultsága van az országos nemzetiségi önkormányzat közgyűlése által megválasztott személynek. A „delegálás” problémája itt nem vetődik fel, mivel a nemzetiségi szószóló nem tényleges országgyűlési képviselő.²²

20 Lásd: *Case of Bakirdzi and E.C. v. Hungary* (Applications nos. 49636/14 and 65678/14) <https://www.eods.eu/elex/uploads/files/6437bf04889f4-CASE%20OF%20BAKIRDZI%20AND%20E.C.%20v.%20HUNGARY.pdf> (2023. 02. 18.).

21 *A Bakirdzi and E.C. v. Hungary* ügy részletes bemutatását lásd: SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet – KISS BALÁZS: *An Odd Solution – Comments on the Margins of a Recent Debate on National Minority Suffrage: ECtHR judgement in Case Bakirdzi and E.C. v. Hungary.* *Journal of International and European Law*, 2022/II, 55–79. <https://ceere.eu/pjiel/wp-content/uploads/2023/05/pjiel-2022-2-elisabeth-sandor-szalay-balazs-kiss.pdf> (2023. 05. 25.); KÁLLAI, Péter: *Preferential Non-representation? Case of Bakirdzi and E.C. V Hungary.* <https://strasbourgobservers.com/2022/12/20/preferential-non-representation-case-of-bakirdzi-and-e-c-v-hungary/> (2023. 05. 25.).

22 A delegálással kapcsolatban az Alkotmánybíróság 14/2006. (V. 15.) AB határozatában kimondta: „[a]z egyenlőség és a közvetlenség elvével ellentétes volna a nemzeti és etnikai kisebbségek választott vezetőinek delegálása a parlamentbe” (4.). Az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény bár nem használja a delegálás kifejezést, a nemzetiségi lista állításával az országos önkormányzatok gyakorlatilag delegálják a nemzetiségi szószólókat: a szószóló nemzetiségi listára leadott szavazatok számától függetlenül nyeri el megbízatását, ehhez tehát egyetlen érvényes szavazat is elegendő. A listára leadott szavazatok száma csak a kedvezményes országgyűlési mandátum megszerzése tekintetében releváns. A nemzetiségi lista állításához a

A nemzetiségek képviseletével foglalkozó tanulmányokban találkozunk olyan állásponttal is, amely szerint lényegében statisztaszerepre vannak kárhoytatva a szószólók: „a rendszer tulajdonképpen azt teszi lehetővé, hogy a szószólók ’úgy és akkor’ képviselhetik a nemzetiségek érdekeit, ’ahoyan és amikor’ arra a nemzeti (és politikai) többséghez tartozók lehetőséget adnak.”²³ Ebben a megállapításban kétségkívül sok igazság van, de „akkor is és úgy is” ki kell használni ezeket a lehetőségeket.

Azt, hogy egy adott nemzetiség tagjai mennyit tudnak, akarnak megvalósítani a jogszabályok adta lehetőségekből, több tényező is befolyásolja. Függ attól, hogy mekkora lélekszámú közösségről van szó, milyen a földrajzi megoszlása az ország területén az egyes nemzetiségi közösségeknek, hogy gazdasági szempontból prosperáló vidéken vagy olyan helyen élnek, ahol – jó esetben – csak „helybenjárás” lehetséges. Meghatározó az is, hogy milyen hátránnyal indulnak az egyes közösségek tagjai; a roma közösségen belül – és más nemzetiségekhez képest is – hatalmas különbségek vannak, esetükben a legnagyobb az aránya a hátrányos vagy többszörösen hátrányos helyzetű személyeknek.²⁴ Ezek a szempontok különösen helyi szinten, a települési nemzetiségi önkormányzatok esetében relevánsak, de hatással lehetnek az országos szintre is.

A nemzetiségek hatékonyabb érdekképviselete szempontjából fontosnak tartom, hogy magas szintű együttműködés valósuljon meg a Bizottság és az ONÖSZ között a jogalkotáshoz kapcsolódó céljaik finomhangolása tekintetében.

Az országos kisebbségi/nemzetiségi önkormányzatok vezetői felismerték, hogy az egyesülési jog további érdekképviseleti lehetőségeket kínál számukra:²⁵ 2009-ben életre hívták az Országos Kisebbségi Önkormányzatok Szövetségét, amely azóta is a nemzetiségi politikával foglalkozó kormányzati szervek állandó konzultációs partnere. Az ONÖSZ tehát a nemzetiségi önkormányzatok és a Kormány közötti párbeszéd sajátos intézményének és nem az önkormányzati együttműködés egyik formájának tekinthető. Az Egyesület

nemzetiségi névjegyzékben szereplő választópolgárok legalább egy százalékának ajánlása, de legfeljebb ezeröttszáz ajánlás szükséges. Két vagy több országos nemzetiségi önkormányzat nem állíthat közös nemzetiségi listát.

23 KÁLLAI Péter: Képviselet-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselő Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6, 13. <https://polir.elte.hu/dstore/document/3165/K%C3%A1llai%20P%C3%A9ter%20WP.pdf> (2023. 02. 21.).

24 SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet – Biztos a nemzeti kisebbségekért (interjú – készítette: HORVÁTH Eszter), *Jogi Fórum*, 2019. <https://www.jogiforum.hu/interju/2019/08/26/szalayne-sandor-erzsebet-biztos-a-nemzeti-kisebbsenekert/> (2023. 02. 21.).

25 A nemzetiségi közösségek közéletben való kollektív részvételének joga megvalósulhat civil szervezetek alapításával és működtetésével is.

érdekképviselési és javaslattevési jogai a nemzetiségi önkormányzatokkal és a nemzetiségi célú forrásokkal kapcsolatos jogszabálytervezetek elkészítésére, intézkedések kezdeményezésére, valamint a Kormánnyal folytatott konzultációra vonatkozik leginkább.²⁶

Felhasznált irodalom

- FARKAS György Tamás: *A választási rendszer egy speciális ága – a kisebbségek parlamenti képviseletére vonatkozó választójogi szabályozás Magyarországon és külföldön* (doktori disszertáció). Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2022, 355–356.
- FARKAS György: A nemzetiségek parlamenti képviseletének fogalma, különös tekintettel a szabad mandátum elvére. *Glossa Iuridica*, 2019/1–2, 185–200.
- FÁBIÁN Gyula – ÖTVÖS Patrícia: *Kisebbségi jog I–II*. Kolozsvár, Komp-Press Baráti Társaság, 2003.
- KÁLLAI Péter: Képvisele-e a képviselő? Nemzetiségi parlamenti képviselet Magyarországon. *ELTE POL-IR Working Paper Series*, 2020/6, 1–46.
- KÁLLAI, Péter: *Preferential Non-representation? Case of Bakirdzi and E.C. V Hungary*. <https://strasbourgobservers.com/2022/12/20/preferential-non-representation-case-of-bakirdzi-and-e-c-v-hungary/>
- KISS Balázs: A nemzetiségek országgyűlési jelenlétének választójogi kérdései és részvételének jellemzői a 2022. évi országgyűlési választásokon I–II. *Közjogi Szemle*, 2022/2, 60–74; *Közjogi Szemle*, 2022/3, 75–93.
- KOVÁCS Péter: A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekin-tésben. *Kisebbségkutatás*, 2014/1, 15–29.
- M. BALÁZS Ágnes: *Többször szavazni és egyenlőnek maradni? A plurális vá-lasztójog és a nemzetiségi képviselet útvesztőjében*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2022.
- MÓRÉ Sándor: A nemzetiségi szószólói intézmény jogi kerete és működésének első két éve. *Parlamenti Szemle*, 2016/2, 30–51.
- MÓRÉ Sándor: Érdemi befolyás vagy statisztaszerep? A Magyarországi Nem-zetiségek Bizottsága az Országgyűlésben (2018–2022). *Regio*, 2022/3, 110–126.
- MÓRÉ Sándor: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviselésük, jogvédelmük*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020.

26 Az ONÖSZ-ről elég kevés információ ismert, a kormánnyal való viszonya formálisan nem szabályozott, de a kormányzati szervek belső egyeztetéseiben, illetve a Bizottság ülésein is rendszeresen képviselteti magát.

- MÓRÉ Sándor: *Újból a kétkamarás parlamentről mint intézményes megoldásról*. In: CHRONOWSKI Nóra – POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán – SMUK Péter – SZABÓ Zsolt (szerk.): *A szabadságszerető embernek: Liber Amicorum István Kukorelli*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2017, 685–694.
- PAP András László: *Választások után – a nemzetiségi képviselőket kérdéseik Magyarországon*. Előadás a Magyar Alkotmányjogászok Egyesületének tudományos ülésén, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. november 24.
- SZABÓ Zsolt: *A nemzetiségi szószólók*. In: KARSAI József (szerk.): *A képviselők és a nemzetiségi szószólók jogállása és javadalmazása: 2014–2018-as ciklus*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2014, 49–52.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet – KISS Balázs: *An Odd Solution – Comments on the Margins of a Recent Debate on National Minority Suffrage: ECtHR judgement in Case Bakirdzi and E.C. v. Hungary*. *Journal of International and European Law*, 2022/II, 55–79.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet – Biztos a nemzeti kisebbségekért (interjú – készítette: HORVÁTH Eszter), Jogi Fórum, 2019.

További irodalom

- BORÓK György: *A nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviselőinek szabályozási modelljei Európában és Magyarországon*. *Társadalmi Szemle*, 1998/4, 68–84.
- CSERVÁK Csaba – FARKAS Tamás György: *A nemzetiségek parlamenti képviselőinek elmélete és gyakorlata*. *Acta Humana*, 2017/3, 23–36.
- DOBOS, Balázs: *Consultative and advisory bodies for minorities. A European Overview*. In: OSIPOV, Alexander – VASILEVICH, Hanna (eds.): *Compilation of the lectures on the topic of 'Participation of minorities in public life'*. Flensburg, European Centre for Minority Issues, 2017, 66–77.
- DOBOS Balázs: *A nemzetiségi részvétel jellemzői az országgyűlési választásokon (2014–2018)*. *Parlamenti Szemle*, 2021/2, 53–81.
- ERDŐS Csaba: *Dilemmák a nemzetiségek országgyűlési képviselőivel kapcsolatban*. *Quot Capita Tot Sententiae – A Batthyány Lajos Szakkollégium Tanulmánykötete II.*, 2013, 249–273.
- FARKAS György Tamás: *A nemzetiségek parlamenti képviselői hazánkban és a környező országokban*. *Jog és Állam*, 2015/20, 9–23.
- GÁVA Krisztián – SMUK Péter – TÉGLÁSI András: *Az Alaptörvény értékei*. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017.

- GERENCSÉR Balázs Szabolcs: Gondolatok az új nemzetiségi törvényről. *Pázmány Law Working Papers*, 2012/34, 1–13.
- HABLICSEK László: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. *Demográfia*, 2007/1, 5–54.
- HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: *A nemzetiségek jogai és jogvédelme*. In: CSERNY Ákos (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó Zrt, 2013, 146–175.
- KÁLLAI Ernő és munkatársai (BINDORFFER Györgyi; JUHÁSZ Hajnalka; OSVÁT Anna; RÓZSÁS István; TÖRÖK Tamás): Utolsó üzenet az elsüllyesztett hajó roncsairól: A nemzetiségi jogok és a nemzetiségi közösségek helyzete 2012-ben. *Társadalmi Együttélés*, 2013/1, 1–75.
- KÁLLAI Ernő: *A nemzetiségi jogok helyzete Magyarországon a jogszabályváltozások tükrében*. Miskolc, Collegium Doctorum Konferencia, 2012. 04. 19. <http://www.uni-miskolc.hu/~wwwdeak/Collegium%20Doctorum%20Publikaciok/K%E1llai%20Ern%C5%B5%20.pdf>
- KÁLLAI Ernő: *Vélemény a készülõ nemzetiségi törvény tervezetérõl*. Nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyûlési biztosa, 2011. <http://www.kisebbségiombudsman.hu/hir-706-velemen-y-keszulo-nemzetise-gi-torveny.html>
- KARDOS Gábor: Egyéni vagy kollektív kisebbségi jogok? *Magyar Kisebbség*, 1996/3–4 = 1–2.
- KOVÁCS Péter: Egyéni és kollektív kisebbségi jogok az alkotmányos fejlődésben – pozitivisták szempontból. *Magyar Kisebbség*, 1996/5.
- KOVÁCS Péter: *Kisebbségi önkormányzatiság, identitásvállalás és adatvédelem – avagy mennyi gondot is okoz nemzetközi jogi vonatkozású fogalmak önkényes értelmezése és „továbbfejlesztése”*. In: CSAPÓ Zsuzsanna (szerk.): *Ünnepi Tanulmánykötet Bruhács János Professor Emeritus 70. születésnapjára*. Pécs, Kódex Kiadó, 2009, 226–242.
- KUKORELLI István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyûlési képviselõk szabályozására. *Parlamenti Szemle*, 2018/1, 5–26.
- KUKORELLI István: *A második kamara, mint nemzeti intézmény*. In: TÉGLÁSI András (szerk.): *Szükség van-e kétkamarás parlamentre az új Alkotmányban?* Budapest, Alkotmányügyi, igazságügyi és ügyrendi bizottság, Országgyûlés, 2011, 69–73.
- KUKORELLI István: *Az alkotmányjog évtizede*. In: TAKÁCS IMRE (szerk.): *Az alkotmányozás jogi kérdései*. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a linzi Johannes Kepler Egyetem 1995. július 6–7-én tartott alkotmányjogi szimpóziuma, Budapest, ELTE Állam és Jogtudományi Kar, 1995, 13–32.

- KURUNCZI Gábor: A nemzetiségek parlamenti képviseletének kérdéséről. *Pázmány Law Working Papers*, 2013/14, 1–15.
- KURUNCZI Gábor: *Az egyre általánosabb választójog kihívásai: Az általános és egyenlő választójog elvének elemzése a magyar szabályozás tükrében.* Budapest, Pázmány Press, 2020.
- KUTASSY-NAGY Noémi – SZAJBÉLY Katalin: *A kisebbségi közösségek parlamenti képviseletéről.* In: GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhig. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon.* Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010, 273–299.
- LADÁNYI János: Szisztematikus önsorsrontás (interjú). *Nemzet és biztonság*, 2009/2, 43–53.
- MAGICZ András: Összegzés. *Barátság*, 2014/1 (melléklet: *Nemzetiségek a magyar jogrendben – 20 év után*), 19–21.
- MÓRÉ Sándor: A nemzetiségek országgyűlési képviseletének egyes kérdései Magyarországon. *Magyar Jog*, 2015/10, 584–592.
- M. BALÁZS Ágnes: A nemzetiségi szószólók és a nemzetiségi képviselő karrierútjai Magyarországon. *Regio*, 2022/3, 127–162.
- M. BALÁZS Ágnes: *A kisebbségek képviseletének elméleti keretei.* Parlamenti Szemle, 2018/2, 27–45.
- M. BALÁZS Ágnes: Szólnak a szószólók? A nemzetiségi szószólók hatása a parlamenti napirendre. *Regio*, 2017/3, 231–259.
- M. BALÁZS Ágnes: A magyarországi nemzetiségek országgyűlési választójogának egyenlősége mint a jogállamiság egyik aspektusa. *Műhelytanulmányok*, Széchenyi István Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2017, 133–148.
- PAP András László: Kisebbségi képviselet a magyar Országgyűlésben: modellek. *Pro Minoritate*, 2003/nyár, 3–34.
- PAP András László: *Észrevételek a kisebbségek parlamenti képviseletének szabályozásához az új alkotmányban.* *Pázmány Law Working Papers*, 2011/27, 1–7.
- PAP András László: *Észrevételek a nemzetiségek parlamenti képviseletének szabályozásához az Alaptörvényben, a választójogi törvényben és a nemzetiségek jogairól szóló törvényben.* In: DRINÓCZI Tímea – JAKAB András (szerk.): *Alkotmányozás Magyarországon 2010–2011*, I. kötet, Budapest–Pécs, Pázmány Press, 2013.
- PETRÉTEI József – SÜKÖSD Ferenc: A nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéről. *Tudományos Dialóg*, 1998/2, 72–78.

- RIXER Ádám: A romák és a központi közigazgatás kapcsolata Magyarországon. Elnagyolt kísérlet a kapcsolat rendszerező bemutatására. *Jogtudományi Közlöny*, 2016/2, 95–105.
- RIXER Ádám: *A roma érdekek megjelenítése a jogalkotásban*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013.
- RIXER Ádám: Egy új társadalmi szerződés körvonalai a roma kérdés ürügyén. *De iurisprudentia et iure publico*, 2009/3–4, 1–16.
- SCHANDA Balázs: *Az államalkotó tényezők*. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs: Bevezetés az alkotmányjogba. Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei. Budapest, HVG–ORAC, 2014, 43–53.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: A 2014. évi választások a magyarországi nemzetiségekért felelős biztoshelyettes szemszögéből. *Kisebbségkutatás*, 2014/1, 7–14.
- SZALAYNÉ SÁNDOR Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003.
- TÓTH Zoltán: Nemzeti és etnikai kisebbségek országgyűlési képviselete. *Magyar Közigazgatás*, 1993/8, 458–465.
- TRÓCSÁNYI László: *Európa egysége és sokszínűsége: a nemzeti kisebbségek, Konklúzió*. In: TRÓCSÁNYI László – DELPÉREÉ, Francois (szerk.): *Európa egysége és sokszínűsége: a kisebbségek jogai. A belga és a magyar példa*. Nyitott Könyv Kiadó, 2003, 137–138.
- VÁRFALVI Attila: A nemzetiségek képviselete a magyar Országgyűlésben. *Társadalmi Szemle*, 1995/7, 57–66.
- VARGA Attila: Legislation and constitutional provisions concerning the situation of romanian roma national minority. *Glossa luridica*, 2017/1–2, 195–209.